

Vekkerdi László

„Semmi sem oly közös, mint jövők”

Az *Új Látóhatár* Illyés Gyula hetvenedik születésnapját breviárium összeállításával köszöntötte. 123 idézetet választott Illyés értekező prózájából Borbándi Gyula, ábécébe szedett 71 címszó alatt csoportosítva „Alkudni, nem megalkudni”-tól „Világirodalmi hely és szerep”-ig. Innét származik a fenti cím, a 81-ik tételből, ezért az idézőjel.

Borbándi a breviárium elé írt bevezetésében a válogató felelősségére figyelmeztet, aztán részletezi a válogatás helyéből következő sajátosságokat: „A munka külföldön készült. A külföldön élő magyarok legfőbb gondja – életük fenntartásán és hivatásukon kívül – nyelvünk és nemzeti sajátosságaink megőrzése. A nyelv romlásának és a nemzeti tudat elhalványulásának a veszélye itt a legnagyobb. Természetesnek és logikusnak tetszik tehát, hogy e breviárium szerkesztője Illyés gondolataiból és felismeréseiből elsősorban azokat gyűjtötte egybe, amelyek véleménye szerint az idegenben magyarként való élés problémájával függnek össze.”

Ma olvasva az 1972-es *Új Látóhatár Illyés-breviáriumát*, meglep a frissessége: mintha napjaink honi gondjairól szólna. Mindjárt az első tétel, „Alkudni, nem megalkudni” címszó alatt:

1 Mást s más jelent finoman megkülönböztető magyar nyelvünkben alkudni s megalkudni. Alkudni lehet becsületesen is: ha két ember addig latolgatja a kicserélendő portéka értékét, amíg az egyezésben az igazság olyan egyenesen nem áll, mint a mérleg-serpenyők közt a mérleg nyelve. A megalkuvásban valaki mindig feláldozza az igazságot, kényszerből vagy nemtelen érdekből; elég a megrovásra, ha csak meggyőződését áldozza fel. Ezt kerülnünk kell. Becsületes alkura kell törekednünk.

Ennek első feltétele, hogy senkit jogában ne sértsünk; szerzett jogában sem. (1941)

1972 körül sokan vádolták a szétszóródott magyarok körében Illyést „megalkuvással”, talán ezért is választotta Borbándi elsőnek ezt a tisztázó idézetet. Harminc évvel később ugyanígy választhatná honi vádak ellen. Domokos Mátyás, ahol csak alkalma adódik rá, kitér ezekre a vádakra. Legutóbb az *Új Horizont* 2002. évi 4-ik számában: „Nem hallottam olyasmit, hogy Picasso egy utolsó gazember, mert megfestette a békegalambot, vagy hogy Joliot Curie rossz tudós, mert a békevilágtanácsnak volt a vezetője, és így tovább. Ezt el kell egymástól választani olyan értelemben, hogy nézzük meg, ki mire használta a lehetőségeit. (...) Emlékszem egyébként arra, hogy Kodály Zoltánról ugyanúgy mondogatták, hogy megalkuvó, mindenki mondta vagy mondhatta, aki itt élt, aki itt maradt. Volt egy fogalom, amit azt hiszem Szabó Lőrinc vagy éppen Illyés dolgozott ki: »... a részleges becsület őrzésével élni az életet«. Mert »ahol zsarnokság van, ott zsarnokság van«. A költészet tudata tisztában volt azzal, hogy mi van itt a dolgok mélyén és Illyés hova tartozik.”

Illyés példája a becsületes alku lehetőségéről az irodalmi és szellemi életen úgy lehet messze túl segíttél élhetőbbé tenni a honi életet; meg se igen gondoltuk, mennyit köszönhetünk személy szerint, egyénenként neki. Ki mérte fel például, mennyire tette éppen Illyés becsületes alkuja lehetővé az annyit emlegetett „öncenzúra” elviselhető keretek közé szorítását? És egyebek közt nem épp a becsületes alku hiánya miatt érezzük ma változatlanul érvényesnek József Attila sorait a jogsértő kartotékok előkotrásáról? A Borbándi egybegyűjtötte idézetek az itthon ma magyarként élés gondolataival ugyanúgy összefüggenek, mint 1972-ben az idegenben. Azt, hogy egy ország milyen messzire esik Nyugat-Európától – olvassa ránk a *Hunok Párisban* Illyése – nem annyira a földrajzi koordináták szabják meg, „hanem inkább tán ez a két hosszúsági és szélességi kör: hány a jó író és – közvetve vagy közvetlenül – mennyit lehet a közpénzből lopni”. Végső soron tán becsületes alku kérdése ez is. Az alap mindenképpen a másik ember jogát elismerő és elismerésére jogot formáló magatartás, amit Illyés a becsületes alku első feltételeként definiál: „senkit jogában ne sértsünk”. Ez a kathár, azaz nem a szó köznapi értelmében eretnek, hanem „tisztá” öntudat az aranyfedezete Illyés kollektivista derültségének. Ahogyan például a Breviárium „*Emelkedő nép*” címszó alatti nyolcadik tételéből sugárzik:

8 Bízom a magyar nép erejében. Bizonyos vagyok abban, hogy ez a nemzet nem romlása, hanem épülése felé halad, bármily próbák érték is; hisz nem kis mértékben épp próbái megállásával jelezte életerejét és világravalóságát. Nem tudom, mit hoz a holnap, de részletes képem van arról, amit a századnak kell hoznia. Bizonyos vagyok abban, hogy a föld népei az osztály nélküli társadalom útján haladnak. Szerves egyesülésük első állomása a teljes egyenjogúság. Egymást becsülő felek közt egyenjogúságot megteremteni másképp, mint szóértessel, vagyis békével, képtelenség, mert hisz önmagában ellentmondás. Egy tizennégy-tizenöt milliós nyelvközösség nem megvetendő munkaterület még a világ népeinek együttesében sem. Bizonyos vagyok abban, hogy a magyar népnek ügyét szolgálva, az emberiségnek soron lévő fenti két célját szorgalmazzuk mi magyarok éppúgy, mint akiknek rokonérzését és segítségét – vállalkozásainkban s nehézségeinkben – megnyerhetjük. Bízom tehát abban, hogy van okunk szívósan és jókedvűen dolgozni halálunk pillanatáig. (1971)

A sorokból a *Tiszták* hegyi levegője árad, a vereséget sem kizáró kollektív bizakodás. Bizakodás nem a győzelemben, hanem az igaz ügy szolgálatában. Az előző tétel, a két világháború közötti kort összevetve az 1962-es jelennel, kételyektől mentes, feltétlen bizakodással szól:

7 Annak idején a magyar népet egy gyengülő, múltjához képest hanyatló, majd nem hogy elkorcsosuló népnek éreztem, olyan népnek, amelyet betegségek pusztítanak, szolgaság nyűgöz, megrázkódtatások gyöngítenek. Úgy láttam, hogy azért ez a nép kitűnő tehetségeket áraszt magából, mint a büzhödő lúp, amelyből buborékok szállnak ki. Azóta megváltozott ez a pesszimista véleményem. Nem hiszem, hogy oly sok volna a tehetség, de hiszem, hogy a nép maga életerős, szívós, s ezt oly jelek mutatják, mint a magyar munkás munkaszeretete, szakértelme, a parasztság életszeretete, a középréteg érdeklődése. Életerős, felfelé menő népnek érzem ma a magyar népet. (1962)

Tíz esztendő múltán, 1972-ben idézi ezt Borbándi, egyetértéssel. Nem zavarta válogatásában, hogy mi mindent hordott össze a „disszidensekről” és személy szerint róla a korabeli hivatalos magyar sajtó. Még „dokumentumot” is közöltek állítólagos „nyílas érintettségéről”. De Borbándi Illyés hú tanítványa volt: tudta, hogy a becsületes alku alapfeltétele a túllátni tudás a személyes sérelmeken.

Nem igen szokás emlegetni Illyésnek ezt a tulajdonságát, pedig számos példáját mutatja életműve. Barátságainak kríziseiben – József Attilával, Kassákkal, Németh Lászlóval, Déry Tiborral, Fülep Lajossal – általában ő volt a sértettebb fél, és mindig ő, aki a békülés érdekében először lépett; Fülep esetében nem létező „vétkének” vállalásáig, a nagybeteg József Attila megnyugtatása végett pedig egészen a lemondásig a mindkettőjüktől rajongásig szeretett nőről, utóbbi hozzájárulásával persze. Domokos Mátyás filológiai kutatásai és feltáró interjúi, Valachi Anna József Attila monográfiája, a *Naplójegyzetek* vonatkozó feljegyzései dokumentálták Illyés nagylelkűségét; de tán regényeiből sejthető legszebben barátságainak és ismeretségeinek bonyolult és végtelenül finom emberi – „posztmodernül” szólva – „kontextusa”: nem egyszerűen közösségi, hanem közérdekű jelentősége.

Illyés ismételten, olykor kedves iróniával hivatkozik „bandázó” hajlandóságára, egészen pusztai felnövekedéséig és neveltetéséig vezetve vissza ezt a közösségi vonzalmat? felelősséget? fegyelmet? (remélt) biztonságot? Élete vége felé a *Beatrice apródjaiban* lényegretörő tömörséggel fogalmaz: „engedelmeskedni egy embernek – azt nem. De egy banda közös céljának – azt bármikor kéjjel.”

Lágyabban közelíti meg azonban ugyanezt egy korábbi, „Nyugatibb” emlékezés: „Az orléans-i rakparton ültük végig a part magas kőpárkányát – olvasható a *Hunok Párisban* elején –, végre teljes számban. Valóban egy kicsit sokan voltunk. Lógó lábunk alatt, lent a kőfal aljában, a még sekély víz kiütköző tégláin horgászok guggoltak és álltak, s tartották horogvesszőiket olyan órákra vállalt mozdulatlansággal, mintha előttük a Sárga folyam s nem a Szajna csillogott volna, ugyancsak időtlen mozdulatlansággal. Szívembe béke költözött, a lakást illetően is: állandóbbnak éreztem az eddiginél, majdnem véglegesnek. A szigetből, mint egy jó összemarok ternyéből, biztatás áradt felém, valami olyasféle, hogy közöm van hozzá, valami hazai nyugalom.”

Az ifjú Illyés Párizsban, az ifjút évtizedek múltán vállaló idehaza, és a megifjult Németh László Hódmezővásárhelyen ugyanazon „közöm van hozzá”-val néz körül a maga éppen aktuális Szigetén: a Szajna partján, a *Magyar Csillagon*, a körtöltésen az óraadók királyságában. Innen, ebből a többiekhez húzó „közöm van hozzá”-ból lehet tán leginkább megközelíteni a Vízügyi Hivatal–metafora kategorikus imperatívuszát, az irodalom köteleességszerű feladatvállalását olyan országokban és helyzetekben, ahol a „közöm van hozzá”-t konokul politikai és gazdasági feltételekhez, politikai és gazdasági lojalitásokhoz kötik. Nem csak a vezetők. Az *Illyés-breviárium* 114-ik tétele szerint:

Minden időben a szolga szüli a tirannust. Vagyis az abszolút monarchiának a feltétele az abszolút szolga.

Minden uralkodó, minden vezér, minden „vezető szerepre” törekvő párt abszolút szolgákká és kliensekké igyekszik formálni az alattvalókat és a választókat; de szerencsére még a diktátoroknak is többnyire csak az abszolút szolgaságig sikerül eljutniuk.

Szolgaság és szolga, akárcsak szegénység és szegény pedig merőben különböző két kategória. A *Puszták népének* legmeghatóbb, illetve legvérlázítóbb oldalaihoz tartoznak azok, ahol a szolgaságba kényszerített szegények megőrzött emberségét, illetve embertelen megaláztatását festi az író. A könyv a maga korában valószínűleg épp a kettő szembesítésével és rímeltetésével érte el kivételes hatását, s vált meghatározóvá írója pályáján és a magyar demokrácia történetében. Ahogyan például a keserves mindennapi robot kínjai ellenére szinte valamiféle *Családi kör*-szerű idillben feloldódó 7. fejezetet követi az „Arculcsapásban a pusztai 30-35 éves koráig részesül” mondattal kezdődő nyolcadik, tárgyilagosan és szakszerűen sorolva az agrár-kizsákmányolás elképesztő adatait, hogy aztán a következő fejezet bemutassa a „mi közöm hozzá” felsőbbrendűségével grasszáló zsarnokság-elhurvította cselédek érthetetlen esetenkénti kegyetlenségeit. Az az ember érzése, hogy az *Egy mondat a zsarnokságról* forrásvidékén jár, éppenséggel a Vízügyi Hivatal–metafora értelmében. Hosszabban kell itt idézni Domokos Mátyás „»A költő és a Vízügyi Hivatal« metaforájának negyedszázados jubileumán” megjelent tanulmányból:

„Az írói illetékességet minden eszközzel kordába szorítani igyekvő hatalom propagandája a szakembereket azzal próbálta megdolgozni, egyébként nem sikertelenül, hogy az író olyasmibe üti bele a tollát, ami a modern társadalmi munkamegosztás következtében az alkalmazott tudományok embereinek a dolga. De mélyen hallgatott arról, hogy amikor az irodalom olyan kérdésekkel gyötri magát, hogy »hol a vízügyi hivatal? az egészségügyi miniszter? a földművelésügyi?« – nem bársonyszékekre tör, hanem a társadalommal szembeni s olykor a nemzet létérdekeit sértő-sebző köteleességszegésekre figyelmeztet, amelyekről a politika nem akar, mert nem tud elszámolni (egy olyan országban, amelynek hivatalos politikusai, országgyűlési képviselői gyakorlatukká tették, hogy társadalmi, politikai és jogi felelősségvállalás alól tájékozatlanságukra, hozzá nem értésükre és szakmai illetéktenségükre való nyilvános hivatkozással térjenek ki – azokban a kérdésekben, amelyekről egyébként hatályos döntéseket hoznak, illetve szavaznak meg). „Mintha ez a skizofrén magatartás utólagos illusztrációja volna a következő, 1940-es évekbeli illyési naplójegyzetnek: Ez politika, ehhez te nem értesz –, mondja a politikai jóakarátú lenézéssel és utánozhatatlan önteltséggel, nekem, az írónak. Arra olyan büszke, hogy ő képes és hajlandó minden aljasságra?” (*Naplójegyzetek*, 1943.)

A Vízügyi Hivatal-metafora megvilágításában a „semmi közöd hozzá”, a „mi közöm hozzá” és a „csak nekem van közöm hozzá” ravasz kombinálásából épül fel a közöny, a felsőbbrendűség, a kirekesztés, a kiközösítés, a kisajátítás politikája. A zsarnokság politikája. A negyvenes-ötvenes évek fordulóján felszakadó híres hosszú mondat egy egész elnyomott népért szól, ezért is sikerülhetett később a hatalomnak oly könnyen 56-osra átdatálni. Ugyanezt fogalmazta meg, mint a *Válasz* indulása idején a *Puszták népe* a zsellérek, cselédek, az egész szegényparasztság nevében, de tágabb és absztrakt értelemben minden kirekesztett érdekében. Hogy aztán hosszú, nehéz évek múltán, egy elfridzsideresedő és kétértelmű zsarnokság delelőjén megjelenjen, megjelenhessen a mondat a *Tiszták* egyszerre konkrét és absztrakt, vagy mondjuk inkább a dráma történéseinek korához illőbben: „*nominalia*” és „*universalia*” frontálódó metaforarendszerében; újabb évek teltevel pedig újrafogalmazódják a *Beatrice apródjaiban* megbékélési látszó ám valójában mindent újrakérdező emlékezésfolyamában; egy megfáradt (vagy csak elaggott?) zsarnokság végnapjainak kezdetekor. Megint Domokos Mátyást kell idézni:

„Illyés életművében minden bonyolultabb, mint amilyennek első pillanatában látszik. (...) Illyés Gyula szépprózája – amint ezt az egyes szám első személyű elbeszélő forma is jelzi – önéletrajzi fogantatású. Regényeinek, vagy ha tetszik: emlékiratainak elsőrendű közölnivalója mégsem csak a személyes élet. Az anyag, a közeg ugyanis – amelyben ennek az életnek utat, medret vájó erőfeszítéseit festői láttató erővel ábrázolja, s amelynek eseményeit költői képzelettel rekonstruálja, s gondolkodói intuícióval értelmezi – mindig a XX. század első felének tektonikus rengésektől terhes magyar társadalmi és közép-kelet-európai történelme. A magánélet lázai korizgalmakat hordoznak: ezért közérdekű az illyési epika.”

Domokos Mátyásnál is sok minden bonyolultabb, mint amilyennek az első pillanatban látszik. Domokos Mátyás Illyés gondolatait mindig az éppen aktuális mával szembesítve sejtetni engedi, hogy a költő szeizmográfja a hetvenes évek végén szinte már az akkor még az idők mélyében nyugvó tektonikus rezgéseket érezte, amelyek majd egy évtized múlva kezdtek felforgatni a közép-kelet-európai világ történelmi – vagy csupán politikai? – tektonikáját. A *Beatrice* szívós és szakszerű történelemábrázolása ennek az eredetét kutatja. Ezért közérdekű ma is. Ahogyan például szembeállítja az akkori baloldal és jobboldal világszemléletét és magatartását, kiengesztelhetetlen szembenállását az ellenforradalmi rezsim elején: „Ellenségem ellensége szükségszerűen a

barátom: ez a szemlélpont is okozhat legalább átmeneti farkasvakságot. De nem árt tán – a pör oly óriási arányú lévén – földidézni más hagyományos magyarázatot sem. A gyűlölet és megvetés mérlegjátékát... Tábor és ellentábor az egész néppel azonosította magát, s mivel politikájuk teljesen a mához volt kötve, háttal fordultak az ország jövője felé." Ez a háttal fordító farkasvakság határozta meg aztán az ország jövőjét. „Az emberi és nemzeti szabadságjogok védelme, amely világszerte a haladás élcsapatának (avantgarde értelemben használva a szót) hagyománya volt, elvakult maradiaknak adott eszmei fegyvert. A magyar klasszikus költészet bibliája, de még a jakobinus Petőfi és jauresista Ady könyve a húszas évek ifjúságának szeme előtt tépetett ketté; elég különös felosztásra. Az egyik fél csak a nemzeti szenvedélyt harsogta belőlük világgá, a másik csak a szociálist. Mindkettő alibiként. Miközben a némaságra kárhozott nép századok óta nem látott kiszolgáltatottsággal szenvedte a most egybekapcsolódott kettős kint, a nemzetit és a társadalmat."

Az összekapcsolt kínokat növeli elviselhetetlenségig az a társadalmi berendezkedés, amely megfelelkezik vagy lemond a szabadságjogok egyik vagy másik oldaláról. Ilyés életében, meglehet, azért bonyolultabb minden, mint amilyennek első pillanatra látszik, mert a kor, amelyben élnie és alkotnia adatott, krónikus farkasvakságában sokszor még csak észre se veszi a szabadságjogok szétszakítását. Meg kell hát próbálni rádöbbsenten vakságára. Azokat legalább, akik még hajlandók látni. A feladat nagysága miatt célszerű mindig az éppen fenyegetettebb oldalra helyezni a hangsúlyt, ide csoportosítani az elérhető szellemi erőket.

A *Puszták népe* írásakor a nemzet alá nyomottak nemzetbe emelése volt a legsürgetőbb. A *Magyar Csillag* idején az urbánus – népi szenvedélyekkel megosztott szellemi élet javát kellett közös székértábor védelmébe gyűjteni, a fenyegető jövő elől. A második *Válasz* idején egy újabb „bal” – „jobb” kettéosztás alibijével egyformán üldözött urbánusoknak-népieknek kellett publikációs lehetőséget teremteni, amíg lehetett. Ilyés rendíthetetlenül kitartott egyéni és közösségi szabadságjogok szentsége és megbonthatatlan egysége mellett, magas pártpozíciókba emelkedett régi barátai ellenében is. Utóvédharcok; aztán az *Egy mondat a zsarnokságról*.

A kubai rakétaválság múltával beállott enyhülésben bukkantak felszínre s váltak helyi körülményektől függően egyre súlyosabbá a szomszéd országokban élő magyarok emberi és nemzeti megaláztatásai, kínjai, szenvedései. Ilyés nem lett volna az, aki, ha nem próbál segíteni. Fel kellett rázni a honi közvéleményt újból, akár a *Puszták népe* idején. Fel kellett hívni a figyelmet a nemzetiségi elnyomás tényeire és veszélyeire, az egész 15 milliós magyarságra kiható veszélyeire. Még hozzá a lehető legszélesebb körben. Ehhez azonban meg kellett nyerni a hatalom legalább hallgatolagos jóváhagyását. A *Naplójegyzetek* tanúsítják, mennyi fáradozásba, érvelésbe, baráti vacsorába került, míg alku született az ügyben, Ilyés részéről föltétlenül becsületes; a *Naplójegyzetekből* megítélhetően az ügyben érdekelt néhány vezető politikus-irodalompolitikus részéről is többé-kevésbé az; rájuk sem maradhott hatástalan Ilyés kathár tisztasága. Az alku nehézségét mindenestre mutatja az 1978-ban kinyomtatott *Szellem és erőszak* megjelenésének évtizedes késleltetése, s a nemzetiségi jogok minden előbbinél durvább meggyalázása a nyolcvanas évek előrehaladtával. Az itthoni politikai és társadalmi válasz gyöngeségén és zavartságán pedig jól lemérhető Ilyés hiánya.

A „létező szocializmus” „építésének” előrehaladtával a közép-kelet-európai térségben nemhogy el nem csituló, hanem még inkább elmérgesedő nemzetiségi igazságtalanságok láttán Ilyés újragondolta a nemzet fogalmát és feladatait. Nem adott fel semmit ifjúságának elveiből. Domokos Mátyás joggal idézi Ilyés saját meggyőződéséeként, amit Petőfiről mondott: „»hitt eszméi holnapjában. Ezek az eszmék pedig az elnyomott társadalmi rétegnek éppúgy szabadságot ígértek, akár az elnyomott nemzetnek. És ez Petőfi kettős forradalmárságának indítóoka. Világszabadság! kiáltotta el, magyarul elsőként a szót ő, a legnemzetibb költő. S ebben nincs ellentmondás, sőt: ami látszólag szemben áll, az voltaképpen szervesen kiegészíti egymást.« ”

De Ilyés nem a „XX. század Petőfije”, néki kora kegyetlen valóságára kell reagálnia. Sokfélék a tapasztalatok, bonyolultak a válaszok; legjobb lenne egy új születésnapj breviáriumot nyitni belőlük a nemzet kétarcúságáról, ilyesféleképpen:

1 Hosszú volna (...) elsorolni, hogy mitől fult kudarcba újra és újra Európa annyiszor megajánlott egységesítése. Hogy mi robbantotta szét a meglévő kereteket is. Az okok különböző burka alatt, nem lehet elégszer ismételni, elsődlegesen mindig gazdasági érdekek rejlettek. E fedőburok legtöbbet emlegetett neve pedig kétszáz évre visszamenőleg a kezdetben oly szép hangzású *népzet*. Ma nincs domináló adottság, amely veszélyesebben csengene – ne annyi katasztrófát idézne az emlékezetbe –, mint a Forradalom ígézetes szülötte, a Nation. De – változatlanul – nincs csábítóbb se. Tehát jóra, rosszra egyként fölhasználható.

2 Az a jó nemzet, amelyben jól érzem magam. Ahol szívesen adok és fogadok el parolát. Ahol minden honfitársamat velem egyenrangúnak ismerem el.

3 A bentlétnek ez a megingathatatlan egyenjogúsága arra természetesen nem ad jogot senkinek, hogy a közösség érdekeit sértse, mert ezzel ő is jogot sértene.

4 Mert hol vagyunk már az egykori szép szólamú nemzeti gravamenektől! A nemzeti – faji, vallási, anyanyelvi – sérelem ma fokozottan brutális, eleven bőrt súroló egyéni sérelem, az osztályharc legzordabb vastörvényei szerint: legkegyetlenebbül a társadalom legalsóbb rétegeit sújtja, a legvédtelenebbeket!

5 Az elhjasodás ártalmaira senkit nem lehet idejekorán figyelmeztetni, hirdetik az orvosok. Kivéve persze az éhezőt.

6 Nem lehet ismétetni eléggé, mennyi a veszély abban, hogy a XX. század nem várt történelmi jelensége, a vallási, faji, anyanyelvi türelmetlenség mire vezethet. Hogy mennyire sürgető annak kérdéseit megoldani. Azaz először is tisztázni, épp a vallási, faji, anyanyelvi keretekben. Avégből, hogy a különböző csoportok közszellemének félelmes ereje – a maga külön helyén éppúgy, mint együttesen – ne a rosszat szolgálja, hanem a jót.

Ránk férne nagyon egy Borbándiéhoz hasonló breviárium Ilyés nemzeti, nemzetiségi, kisebbségi kérdésekkel foglalkozó írásaiból. Elkezdni tán könnyű lenne, befejezni azonban lehetetlen...A *Szellem és erőszak*ból magából kitelne a harminc évvel ezelőttihez fogható terjedelmű válogatás. A hetvenes években meglódukt *Naplójegyzetek* aforizmáktól tanulmányokig és novelláig terjedő írásainak legalább fele ide vagy ide is tartozó témákat tárgyal. A *Beatrice*... is bőven kínál égetően aktuális passzusokat, a *Beatrice* folytatásaként elgondolt *A Szentlélek karavánja* pedig ez elkészült részekből, töredékekből valamint a Domokos Mátyással 1979-ben folytatott beszélgetésből láthatóan ennek a bonyolult kérdéskörnek (vagy inkább „krétakörnek”?) eszmetörténeti gyökereit volt hivatva átvilágítani – Ady elektronjával gerjesztett – Röntgensugaraiival az emlékezésnek.

„Élt itt nálunk is egy hősi, hatalmas vállalkozású, nemesen ártatlan nemzedék, amely sírba viszi a tapasztalatát, ha ezt nem tudjuk kellően kifejezni. Voltak erre már kísérletek; sok jó részlettel, Lengyelé, Sinkóé. Engem egészükben nem elégtettek ki. Erre volna hát buzgalmam, és ha még erőmből futja az életben, ez volna az én »korszerű« regényem második része. A történelmi tragédia után a

nemzedék szellemi tragédiája a hiedelmek és hitek között...

D.M.: Ebbe a hiedelemszövevénybe, »igemálhákba«, amivel nemzedéked jellemzed, 1919 utáni tudatállapotát és lélekkállapotát, éppen a reményeibe nyilván bele volt csomagolva egy hatalmas igazságszövevény is. Az igazság, ha a történelemben nem valósul meg, illúzióknak minősül, de a szívekben ott marad az igazsága."

Ilyés kétkerekű római szekér metarofájával válaszol: „Két kereke van a közösség haladásának is. Az egyik ma (fogyatékosan) a politikának nevezett közélet; a másik a szellemi élet. Akármelyik kihagy, baj származik belőle. A szellemi élet a XX. század közepe óta nem tud belátni a politika szövevényébe...” Ami nagyobb veszedelmeket rejthet a mindent megoldó Világforradalom illúzióknak bizonyult hiedelemszövevényénél is. Vissza kell lapozni D. M. *Adóságlevélében* az 1975-ös *Kőasztalnál*-interjúig: „Világszerte, ahol háborús tűzfészek gerjedeznek, mélyükön a nacionalizmus megoldatlan problémái gyulladoznak, a vallás, faji és anyanyelvi megkülönböztetésbe burkolt osztálynyomás alapján. Ismételjük meg: diszkrimináló, azaz kedvezőtlenül megkülönböztető, visszanyomó szándékkal ritkán zsákmányolták ki úgy, mint ma, világszerte – magukat magasabb rendűnek érző hatalmak – a más, szerintük alacsonyabb rendbe osztható színes bőrű idegent, az idegen anyanyelvűeket vagy idegen istenhívőt."

A *Kőasztalnál*-interjú életrajzi jellegű, akárcsak *A Szentlélek karavánja* vagy a *Beatrice*. Az idézett passzust is életrajzi hivatkozás vezeti be: „Akik ma nacionalizmust mondanak rám – még a jóhiszeműek is –, valami olyasmit akarnak kifejezni, hogy maradi, korszerűtlen, eltévelyedett, veszélyes területre ment. Nem árt kimosdatni ezt a szót mai, modern mosószerrel, szapulóba tenni, akár megöblögetni. Nyelvünkben a nacionalista szónak ugyanis ma éppúgy, mint bármikor, elnyomó osztálytartalma is van, sőt jobban, mint valaha. Ezt érzékelem, mióta eszmélni tudok eszmékre is, kora diákkorom óta. Azóta századunk legsúlyosabb, legizzóbb társadalmi bajaként tartom rajta a szemem."

Azóta a jugoszláv tragédia még ma is beláthatatlan következményeivel csakúgy, mint az osztálytartalommal ugyancsak bőven telített náci terrorizmus bőségesen igazolhatta Ilyés ítéletét. Erről hát teljes a hallgatás, viszont *A Szentlélek karavánjának* illúziószövevényét igencsak igyekszik beverni sárral – legalább az egyik kerekére mindig hibás – „római szekér”. Beleértve a besározásba Ilyés történelem-firtató regényeinek és tanulmányainak tanulságát:

7 magyar nép 20. századi sorsának kilenc hónap szabott irányt: 1918 novemberétől 1919 augusztusáig.

Ismétlem: személyes véleményem szerint.

Ez is lehetne egy tétel a nemzetfilozófiai breviáriumban, a *Hajszálgökök*re vett számos más idézett együtt. És külön tétel-csokrot (és alapos elemzést) érdemelne Ilyés és Lukács György ebből az időből és ebből a hiedelemszövevényből származó kapcsolata, amely – és tán nem csak Ilyés részéről – nyugodtan tekinthető barátságának. Itt azonban már legfeljebb egyetlen idézetre futja;

„A múlt század humanizmusa ellüstította az agyunkat. Annyit ismételtünk már szólamként az egykori követelményeket, hogy az igazságot nem lehet elfojtani, mert az eszme győz, s így végül is minden igaz ügy diadalmaskodik, hogy nem készültünk föl eléggé a védelmükre. Az albigensek tragédiája azt példázza, hogy az igazságot el lehet folytatni, hogy az eszme nem győz a pusztaság létezésénél fogva, hogy utolsó szálig ki lehet irtani az igaz ügyért küzdő népeket, országokat; hogy egünkre az Értelmem nem megy föl oly magaerejűen, mint a Nap, hanem csak a többség buzgalma árán, s még akkor is pillanatonként tartani kell teljes erővel, teljes éberséggel.

Ennek példázására készült az én tragédiám is."

A késői Ilyés Okcitan – azaz az észak-francia csupaész *clarté*-hez képest eretnek – világlátásának fényében a „tragédiám” tán nem kizárólag a *Tisztákra* vonatkozik...